

Василь Шурат (Львів)

ШЕВЧЕНКОВІ „ПОМИНКИ”.

З Шевченкових поетичних писань українському освіченому загалові майже неznані ті, що були написані московською мовою. Найкращою ілюстрацією може тут послужити такий факт. Два вривки з Шевченкової поеми „Безталанний” („Тризна”), що їх поет виписав на євангелії, подарованій з кінцем 1850. рр. Кулішеві, жінка його, звісна письменниця Ганна Барвінок, уважає недрукованими поезіями Шевченка і в 1900. р. пересилає їх львівському „Літературно-Науковому Вістникові”, де їх і надруковано як невідому посмертну спадщину Шевченка. Як цінну новину, з „Л.-Н. Вістника” їх передруковують „Кіевская Старина” і „Съверный Курьеръ”, а це дає привід „Московски-м Вѣдомостя-м” заговорити про них так, як коли б щойно відкрито нову прикмету творчости Шевченка: писання на поважні теми по-московськи! Тимчасом таке відкриття — до речі сказати, безглузде — можна було зробити вже в 1844. році, коли в петербурзькому „Маяку”, а потім окремою відбиткою, надрукована була названа поема Шевченка. Могла того не знати Кулішиха, могли не знати редактори московських газет. Але ж дивно, що не знали спеціалісти в Шевченкознавстві в редакції „Л.-Н. Вістника” й редакція „Кіевск-ої Старин-и”, котра трьома роками раніше друкувала названу поему у своєму повному виданні Шевченкових писань московською мовою. Що ж діяти, коли й таке буває, як це виказав П. Зайцев („Русскія поэмы Т. Г. Шевченка”, Харків, 1913)...

Надрукована в „Маяку” Шевченкова поема „Безталанний” дістала в окремій відбитці наголовок „Тризна”, по-нашому „Поминки”. Між одним і другим виданням вийшли деякі різниці, а ще більші між ними обома й оригіналом, на який поклала свою важку руку московська цензура, що Зайцев виказав докладно. Дата написання поеми досі не усталена. Кониський у своїй хроніці життя поета припускає, що він писав її вже під кінець 1841. р. Біограф

Шевченка Чалий думає, що поема написана для княжни Варвари Репніної 1843. р., а по-московськи тому, що княжна не розуміла разд української мови. Присвята княжні на спомин 9. листопаду 1843. р. має дату: Яготин, 11. листопаду, 1843. р. В тім часі, значить, поема була вже готова. Присвятив же її Шевченко княжні — на мою думку — тому, що вона мала якийсь вплив на повстання поеми, що з самої присвяти й виходить:

*Для Вас це слово буде яснє!...
Для Вас я радо відложив
Свої житейські окови,
Священну Службу відслужив
І вилив сльози в звуки мови.
Ваш добрий ангел розгорнув
Безсмертні крила наді мною
І речами ангельського строю
До раю мрії навернув¹).*

Ці слова безперечно вказують на якісь розмови, на якусь виміну думок між поетом і княжною, яка й дала привід до написання поеми. Не могли ж ці розмови й ця виміна гадок бути деінде, як не в Яготині в Пирятинськім, куди вліті 1843. р. заїхав був Шевченко чи то на запрошення кн. Миколи Вас. Репніна, чи на поручення Тарновського з Качанівки, щоб змалювати портрет із князя. Далі на ближчий звязок „Тризни” з особою княжни вказував би й факт, що княжна присвяченою їй поемою спеціально заінтересувалася. Вона, каже Чалий, „веліла роздати своїм знайомим не одну сотню примірників по полтині за штуку”. В Полтаві, Харкові, Одесі й Києві в неї скрізь були комісіонери.

Сам Шевченко, може, менше ваги привязував до своєї поеми, написаної „черствим кацапським словом”, як писав до Кухаренка, склавши іншу поему по-московськи („Слѣпая”). Ще зразу трохи возився з нею. Зладив відбитку, послав до Москви в коміс Бодяньському й питав 29. червня 1844. р., як там її прийняли. Послав до Києва Кулішеві, котрий і дякував, пишучи 5. липня 1844.: „Дещо в їй промовляє до самого серця”. Ждав якогось кращого відгуку. Але навіть такі прихильні до українського письменства, як Плетньов, у „Тризні” не добачували ознак таланту: це, мовляв, „каже нам думати, що одна частина поетичних концепцій Шевченка лежить у глибині душі, а друга в мові, якою він пише” (див. С. Поно-

¹) З перекладу „Поминок”, надрукованого в „Ділі”, Львів, 1914., ч. 142, 144—147; цей переклад, як і всі Шевченкові поеми, написані московською мовою, появилися недавно окремо в „Українській Бібліотеці”, що її видає філологічна секція Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. п. з. Твори Тараса Шевченка, Кобзар, том III, поезії російською мовою, переклав Василь Щур а т; переклад „Поминок” (Тризни) надрукований там на ст. 44—58. Ред.

марев у примітці до Шевченкового листу в „Кіевск-ій Старин-і”, 1883. р., кн. II., ст. 404). Раз тільки, ще 1850. р., пригадав собі Шевченко свою „Тризну”; посилаючи до Бодянського свого приятеля Левицького, просить дати йому „Тризну”, якщо вона є ще на світі. Після того знову аж під кінець 1850. рр. виписує з неї два вривки на євангелії, призначеній для Куліша — ті два вривки такі фатальні для Шевченкознавців з 1900. р....

*

Для Зайцева „Тризна” інтересна передусім тим, що дає матеріал, з якого можна прослідити той духовий розвиток поета, що його він сам стверджує три роки пізніше (1845) в поезії „Три літа”, а що вже раніше мав початок, як видно з його московської поеми „Слѣпая” (з 1841. р.), де пише про себе:

*Не той вже став, що був; мабуть,
І прикрій мій житейський путь,
І ноша по́тяжка моя
Мене страшенно вже змінили:
Життя всю тайну я вгадав,
Розкрив я серце чоловіка,
І не страждаю, як страждав,
І не люблю я — я каліка!²⁾*

»Тризна«, каже Зайцев, „була написана в першій з тих трьох фатальних літ: у ній іще в загальній і не дуже виразній формі виражені ті пориви до світла й правди, які під кінець тої доби прибрали ярку й виразну форму протесту проти соціальної й політичної несправедливості („Сон”, „Кавказ”) і привели Шевченка до участі в українсько-словянськiм товаристві, де він визначився особливою різкістю і активністю переконань”.

Погоджуючися цілком із думкою Зайцева, пригадаю, що пояснити духову перемену в поета я стрібував уже в 1917. р. у своїй студії „Шевченко і поляки”, вказуючи на впливи політичної публіцистики польських революціонерів з еміграції і з різних центрів рос. держави, якими тільки могли зміцнюватися подібні впливи московських і українських конспіраційних гуртків — тих особливо, що дуже часто одні з одними змішувались: членів „Біблійного Товариства”, масонів і декабристів. А хоч мій критик, Мих. Новицький („Записки іст.-філол. відділу Всеукр. Академії Наук, кн. II—III, Київ, 1923) волів би не бачити в Шевченка виказаних польських впливів, хоч йому чомусь-то миліше було б погодитися з московськими, його міркування не то що не переконали мене, а навпаки, тільки — розсмішили. Скажу зараз, чим.

²⁾ пор. переклад поеми „Сліпа” в названому виданні, ст. 5, ряд. 155—162.

Між іншим, Мих. Новицький підважує мою думку, що на Україні революційно настроєні поляки перед 1846. р. аж до тої міри вважали Шевченка за свого, що задумали його поезії надрукувати за границею латиницею для ширення між поляками й навіть приготували вже були рукопис, ілюстрований Бальменом і Башиловим. Про ілюстраторів Бальмена й Башилова говорив на слідстві сам Шевченко. Все це заперечуючи, Мих. Новицький не вагається навіть із Шевченка зробити брехуна. На слідстві, мовляв, усе брешуть. Отож незабаром після того, як це надруковано в „Записках ВУАН“, та сама Академія набуває згаданий мною рукопис, ілюстрований 1844. р. Бальменом і Башиловим, з котрого фотографічні знімки я дістав раніше, хоч уже після надрукування своєї студії, та й описав їх у львівському „Впереді“ вже 1922. р. (11. січня, ч. 7., передрук у варшавській „Трибуні“). Найінтересніше, що над портретом поета, який прикрашує титулову картку, пишеться польський золочений орел на синьому полі, з булавою й бунчуком у кігтях, і зі щитом, шаблею, бунчуком та булавою на грудях. Гадаю, що Мих. Новицький, побачивши таке диво, ще й досі не очунав, а то повинен би вже щось промовити, як не з огляду на мою студію, то бодай для пам'яті Шевченка, з котрого нехотя робив брехуна...

Вертаючись до теми, до Шевченкової „Тризни“, скажу відразу, що вона, залишаючись у згоді з думками таких польських революційних організацій і видавництв, які прийняли були засаду евангельського соціалізму („Товариство з'єдинених братів“, „Polska Chrystusowa“), погоджується частинно теж із думками московських славянофілів, але найбільше, бо і своїм повістевим задумом, нагадує масонів. На основі найновіших московських публікацій про російське масонство можна це вже сьогодні сказати. Сьогодні воно, правда, вже не таке актуальне, як перед кількома роками, але хоч рік 1917., коли європейське масонство святкувало 200. роковини свого існування, вже в минулому, хоч і 100. роковини скасування масонства на Україні минули незаметно для нас уже в 1922. р., як і 100. роковини останнього подушення українських масонів російським урядом, викликане участю їх у невдалій революції т. зв. декабристів 1825. р. — історія українського масонства все ще мало торкана.

Та чи знав Шевченко щонебудь про масонів і їх ідеї? Його біографи цього питання не порушили, хоч Шевченко у своєму „Деннику“ під днем 6. листопаду 1857. року записує цікаве оповідання пані Якобі:

„Вона розповіла мені про Лабзіна, про того самого конференц-секретаря Академії Мистецтв, котрий запропонував вибрати

почесним членом Академії Іллю Байкова, царського візника, тому що він цареві ближчий, ніж Аракчеєв. За цей дотеп Аракчеєв заслав його в Сибірськ, де він і помер на руках моєї шановної оповідачки. Мені приємно було почути, що той славний містик-масон до самої могили зберіг незалежність думки і християнську незлобистість”.

Прийшовши до Академії кільканацять літ по смерті Лабзіна (він помер 1825. р.), Шевченко, певно, чув там уже про нього більше. До його знайомих належали масони: Родзянко, Федір Павл. Толстой, гравер Ник. Уткін, артист Йос. Олешкевич, Федір Глінка. Як не в Петербурзі, то на Україні, певно, стрічалось і давніх масонів між українським дворянством. А вистало б і одної знайомости з кн. М. Г. Репніном, щоб ідеї масонства стали Шевченкові відомі.

Кн. Репнін у Яготині, де Шевченко з ним уліті 1843. р. познайомився, доживав уже свого віку. Раніше він був генерал-губернатором у Полтаві, а ще раніше — в характері генерала й дипломата мав велику повагу в Петербурзі. Будучи свояком гр. Микити Паніна, виховника престолонаслідника Павла, він був у великих ласках у цариці Катерини II. Разом із Паніном мав великий вплив на Павла. А що той вплив показався масонським, то цариця Катерина, втрапивши довіря до масонів, дала це відчути й кн. Репнінові. Було ж їй чого й боятися. Кн. Репнін, кажуть, відзначався своїм „відданням масонству з глупоти” (par les sottises). По смерті матері цар Павло I. всіх усунених від нього приятелів своїх, між ними й кн. Репніна, обсилав знову своїми ласками і привернув їм давнє значіння (М. Довнар-Запольскій, Правительственныя гоненія на масоновъ, ст. 126; Е. С. Шумигорскій, Императоръ Павелъ I. и масонство, ст. 139 і 149 — обидві статті у книзі: „Масонство въ его прошломъ и настоящемъ”, т. II, Москва, 1915). На становищі генерал-губернатора в 1830. рр. кн. Репнін [каже Кониський у хроніці життя Шевченка] „належав до тих українських панів, що вміли єднати свій аристократизм з новим прямуванням і з властивим Україні демократизмом; людина високо освічена, гуманна, справедлива і, як генерал-губернатор, доволі популярна в народі”.

На відношення його до українства кидає світло факт, що він доклав усіх заходів, щоб допомогти Бантиш-Каменському написати історію України. Вказував йому джерела, давав поради й сам написав нарис битви під Берестечком (И. Фр. Павловскій, Къ исторіи Малороссіи во время генераль-губернаторства кн. Н. Г. Репнина, „Труды полтавской ученой архивной комиссіи”, Полтава, 1905, вищ. I., ст. 51). Як демократизм, гуманність і справедливість, помічвані у кн. Репніна, були в усіх масонів впливом із їх евангельських настроїв, так теж характеристичні для них були й інші

прикмети князя: пошанування для національних особливостей і заінтересування для історії своєї країни, яке — це відомо — вщиплювано масонам на першому ступені ложового ученика. Свого часу він належав до масонів-ілюмінатів, основаних 1776. р. проф. інгольштадського університету Ад. Вайсгавтом, що прийняв масонські форми, а єзуїтську організацію, щоб поборювати єзуїтів. Коли б нам нічого більш не було відомо про кн. Репніна, то вже того, що знаємо, вистало б для пояснення Шевченкового привязання до нього. Свідома того привязання княжна Варвара Репніна могла по смерті батька писати до Шевченка:

„Мій добрий і журливий співаче! Виплачте пісню в пам'ять чоловікові, якого ви так уміли поважати й любити!”

Бачившись з кн. Репніном востаннє в листопаді 1844. р., Шевченко міг тільки ще поклонитись його тлінним останкам у листопаді 1845. р. в Густині, де їх склали.

Та з домом Репніних Шевченка вязала не менше, ніж особа князя, також особа його дочки, Варвари. У грудні 1845. р. він ізнову навідується до неї в Яготин, щоб там святкувати Різдво. На характер їх взаємин кидає доволі світла їх листування. Нажаль, воно незнане нам у комплеті: листи княжни збереглися тільки з 1844—1845. рр., Шевченка ж — тільки з доби його заслання з 1847—1851. рр., рівночасно і в листах до Лизогуба згадує він її „прекрасну, добру душу”, засилаючи привітання, і в листах до Щепкіна її не забуває. Та у зв'язку з добою, до котрої належить Шевченкова „Тризна”, його пізніші листи мало для нас цікаві. З них виняги б хибá те, що княжні він завдячував своє приміщення при кїївськїм університеті (вона була своячкою міністра освіти гр. Уварова), а, може, й таку поміч у освіті доставою книжок, як і в часі заслання. Тон Шевченкових листів, забарвлений боговійністю більше, ніж звичайно, вказував би на те, що така боговійність була по-нутру адресатці, дочці теж боговійного, по-євангельськи настроєного масона. Можливе, що та від батька переята боговійність княжни з віком у неї зростала, аж зросла до тої міри, що нарешті й могла б виправдати Шевченкову записку у „Деннику” під днем 17. березня 1858. р. (в Москві):

„Увечорі, нищечком, провідав давно небаченого друга мого, княжну Варвару Николаївну Репніну. Воңа щасливо перемінилась, поглядшала й неначе помолодшала, та пустила ся в девотство, чого я раніше не помічував. Чи не зустрїла вона в Москві гарного сподївника?”

З більш важних для нас листів княжни, держаних у незвичайно приязному тоні, промовляє заєдно щира журба про поета, журба про його талант, про розвиток того таланту, про добру славу

поета. А навіянна ця журба спостереженням, що Шевченко в 1843. р. на Україні попався в панську компанію т. зв. „мочемордів” і фантазію намагався достроїти до широкої вдачі панства. „Не погашай твоє світило” — пише княжна, виймаючи ці слова із присвяченої їй „Тризни”. Привязання до поета дає їй і бажання і навіть право говорити йому правду. Вона признається, що присвоїла собі ролю Шевченкової совісти. Признається до „сестринної” печальливості супроти Шевченка. Говорить до нього, як до „брата”. До листів долучує власні переклади чужих поетичних складань — щось наче поезій у прозі, добирає до хвилинних настроїв Шевченка. Найбільш загадкова є одна, п. н. „Пророцтво”, бо стрічаємося в ній з таким закінченням: „Бідна Оксано! Люди тебе погубили, і твій поет забуває про тебе!” Коли це натяк на ту загадку Шевченкову любку, котру він у багатьох поезіях називає Оксаною, а котру Зайцев уважає першим коханням його (Оксана, перше кохання Шевченка, Київ, 1918) — то мали б ми доказ, що Шевченко втаємничував княжну в найінтимніші історії свого серця. На цей факт Зайцев якось не звернув уваги. Більше зрозуміла є поезія „Каплиця”. Вона, на острові, серед житейського моря — орієнтаційний пункт для плавця; в ній світиться олива його чеснот. Нема їх — нема світла в каплиці, плавець пропадає на морі життя. Задум — відомо — чисто масонський. Чисто масонська є й дефініція різниці між сестрою й коханкою — тема третьої поезії. Вона така замітна, що я вважаю незайвим подати частину її тут у перекладі на нашу мову:

„Перша — вибраниця душі, підпора зболілого серця, рука, що рани перев’язує, світоч, що освячує путь заблуканого брата, вістунка його слави, смирна голубка, що жалібно воркує, коли він страждає, гордий орел, що ширяє з ним на полі слави, шит, що відбиває стріли зависти й ворожечі, молільниця, що молить, щоб зійшла на нього свята благодать, безкорисний друг, який на все годиться, аби лише брат її був щасливий і вірний вірі.

Друга — забаг серця, насолода очей, отрута спокою, радість і печаль життя, блудний вогонь, що веде його в крутий лабіринт, змня-чародійка, ненаситна безодня, що пориває його із славою й вінцями, солодко-отруйна стріла, що прошиває його, ідол, перед яким він палить тиміям своїх дум, своїх почувань, владарка, яка пригадає з плачем і докорами при найменшій хмаринці свої ласки і свої права.

Перша — його на віки, друга — на часину — і т. д.

Коли пригадаємо собі, що княжна Варвара у своїх листах покликується на свою „сестринну печальливість”, а Шевченка називає „братом”, коли зважимо, що й сестрина печальливість супроти того брата в листах її проявляється згідно з повищою дефініцією, то

й вийде понад усякий сумнів масонський характер відношення княжни до Шевченка. Масони називали себе взаємно тільки „братами”, а в жіночих адопційних льожах — „сестрами”, у відношенні ж до мужчин — „духовими сестрами”, як називав свої приятельки згадуваний Шевченком масон Лабзін (Т. Соколовская, Русское масонство, СПб). Княжна, видко з того, переняла деякі масонські звичаї від батька. Незвичайність прийнятої між нею й Шевченком титулятури — „брат”, „сестра” — не повинна дивувати.

Не повинна будити й зайвих здогадів на тему інтимности відношення їх. Такі здогади роблено вже і на основі її листів, і наслідком того, що й Шевченко вже вліті 1843. р. називав княжну сестрою (Стороженко, Первые четыре годы ссылки Шевченка, „Кіевская Старина”, 1888, кн. 10). Камінський навіть підозрівав, що княжна, виправдовуючи свій титул сестри, робила це з метою закрити своє потайне кохання (Ф. Каминский, Еще шепотка на могилу Шевченка, „Кіевская Старина”, 1885, март, ст. 524—525). Як бачимо — воно безпідставне...

Чи саме княжна втаємничила Шевченка і в деякі інші секрети масонства, переняті від батька, не можна сказати. На кожний випадок помітним залишиться, що якраз у поемі, їй присвяченій, повістева канва — масонська. У цій поемі спомин про життя й науки покійного Учителя, сівача нових ідей — скажимо до речі, згідних із масонськими — вкладений в уста одного з одинацятьох учеників, колишніх друзів покійного, які по його смерті свято прирекли собі взаємно вічно владжувати що року поминки по ньому при спільній трапезі любови.

Така постановка не була б іще масонська, хоч уладжувати поминки по визначних братах було й масонським звичаєм. Але форма тих поминок — наслідування Христової тайної вечері з розважанням життя брата-вчителя, що взороване на житті Христа, Учителя Любови — це є чисто масонське, і це ми бачимо в Шевченковій поемі.

Історик масонства Т. Соколовська каже:

„Масони вищих ступенів уладжували т. зв. трапези любови в память Тайної Вечері; звичайно це бувало у Великий Четвер. Часом ритуал тайної вечері вкладав в уста префекта слова при ломанні хліба: »За прикладом нашого Великого Майстра ломимо хліб і споживаємо, уповаючи на св. Його слово. Нехай дарує нам Всевишній Отець ради Сина Свогого відпущення гріхів і вічне блаженство«. По цих словах ішло роздавання хліба, і префект, узявши чашу, казав: »На хресті пролилася кров нашого Спаса за нас, і це був символ Нового Завіта, запечатаний Його смертю«. Він, прийнявши чашу, дав друзям своїм, кажучи: »Пийте од неї всі, це бо єсть кров моя, що за вас і за многих проливається на оставлення гріхів, і це

творить на мою память. Із святою й боговійною увагою, яку приносить правдива віра в воплочене Слово, сповняймо його заповіт». Забираючись пити, префект казав: «Ми всі, як одушевлені єдиною любовію для Нього і взаїмною для себе дружбою, пиймо з одної чаші, приймаючи в виді вина Кров Спаса, на відпущення гріхів наших!».

Такий обряд практикували масони ще 1821. р. в Москві. В Польщі знає цей обряд історик масонства Заленський.

Згідно з цим обрядом змальовує й Шевченко у своїй поемі поминки померлого брата, підносячи як щось незвичайно трагічне — що раз більше занедбування прийнятого обов'язку.

Львів, 1929.

VASYL' ŠČURAT (Lemberg)

ŠEVČENKO'S „GEDENKFEIER“.

(Zusammenfassung)

Das Gedicht „Gedenkfeier“ erschien noch im J. 1842, es fand aber bei den Lesern keinen Nachklang, und auch seine Kritik fiel nicht besonders aus. Der Grund hiefür mag sowohl in der Sprache des Werkes (der Dichter schrieb es gegen seine Gewohnheit und Überzeugung russisch), wie auch in seinem Inhalt liegen, der unverständlich zu sein schien. Das Gedicht wurde der Fürstin Varvara Repnina gewidmet — ihr zuliebe, die seine Freundin war und das Ukrainische nicht vollständig beherrschte, bediente er sich des Russischen — und die Widmung selbst läßt schon die Vermutung aufstellen, daß die „Gedenkfeier“ im Zusammenhang mit der Familie Repnin stehe. Aus den Beziehungen Ševčenko's zu dieser ihm gut gesinnten Familie, deren Oberhaupt der vom Dichter hochgeschätzte, in weiten Kreisen als Freimaurer bekannte Fürst Nikolai Repnin war, könnte man den Schluß ziehen, daß der Verfasser des Gedichtes mit den Ideen des russischen Freimaurertums vertraut war. Dasselbe wäre aus dem Verhältnis der Fürstentochter zum Dichter selbst zu entnehmen; dies bekräftigen auch die Briefe der Fürstin Varvara an Ševčenko, in welchen sie den bei den Freimaurern gewohnten Ausdruck „Bruder“ dem Dichter gegenüber gebraucht — ihr antwortend, nennt sie Ševčenko „Schwester“ — wie auch ihre, von der Ideologie des Freimaurertums durchdrungenen „Gedichte in Prosa“, die der Dichter kannte. All dies fand in seiner „Gedenkfeier“ seinen Ausdruck — das Gedicht gibt ein Bild einer Todesfeier wieder, welche bei den Freimaurern üblich war.

